

ประเพณีอัฐภูมิบูชากับการถ่ายทอดคติความเชื่อในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ :
ศึกษากรณีวัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์¹

THE ATTHAMI BUCHA TRADITION AND THE TRANSMISSION OF BELIEFS IN SACRED SPACES: A CASE STUDY OF WAT PHRA BOROMMATHAT THUNG YANG, THUNG YANG SUBDISTRICT, LAPLAE DISTRICT, UTTARADIT PROVINCE.

สุภักดาญจน์ จิวาลักษณ์ / SUPHAKKAN CHIWALAK*

สาขาวิชาภาษาไทย คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์

LECTURER IN THE THAI LANGUAGE PROGRAM, FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES, UTTARADIT
RAJABHAT UNIVERSITY.

ณัฐพัชร มหายศนันท์ / NUTTAPAT MAHAYOSANAN

สาขาวิชานาฏศิลป์ คณะครุศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์

LECTURER IN THE THAI DRAMATIC ARTS PROGRAM, FACULTY OF EDUCATION, UTTARADIT RAJABHAT UNIVERSITY.

สุดารัตน์ รอดบุญสง / SUDARAT RODBOONSONG

สาขาวิชาพัฒนาชุมชน คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์

LECTURER IN THE COMMUNITY DEVELOPMENT PROGRAM, FACULTY OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES,
UTTARADIT RAJABHAT UNIVERSITY.

Received : June 24, 2025

Revised : April 3, 2026

Accepted : May 6, 2026

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษาความเป็นมาของการจัดงานประเพณีอัฐภูมิบูชา ตลอดจนความหมายและคติความเชื่อในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์จากประเพณีอัฐภูมิบูชา ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ซึ่งจากการศึกษาที่ผ่านมา มักมุ่งเน้นเพียงการพรรณนาขั้นตอนประเพณี โดยขาดการทำความเข้าใจอย่างลุ่มลึกถึงปฏิบัติการทางความเชื่อ สัญลักษณ์ และการถ่ายทอดวัฒนธรรมข้ามรุ่น ซึ่งเป็นแนวทางสำคัญในการสถาปนาความศักดิ์สิทธิ์ โดยใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เก็บรวบรวมข้อมูลด้วยการศึกษาเอกสาร การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม และการสัมภาษณ์เชิงลึกจากผู้ให้ข้อมูลสำคัญ 3 กลุ่ม ด้วยวิธีการเลือกแบบเจาะจง และวิเคราะห์ข้อมูลด้วยการตรวจสอบแบบสามเส้า

ผลการศึกษาพบว่า 1) ความเป็นมาของประเพณีมีพัฒนาการ 5 ระยะตลอดกว่า 80 ปี สะท้อนกระบวนการที่ชุมชนเป็นผู้กระทำการหลัก 2) ความหมายและคติความเชื่อในพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ เกิดจากการนำพุทธตำนาน “มกุฏพันธเจติย”

1 กิตติกรรมประกาศ เป็นส่วนหนึ่งของงานวิจัยที่ได้รับทุนสนับสนุนการวิจัยจากหน่วยบริหารและจัดการทุนด้านการพัฒนาระดับพื้นที่ (บพท.) รัชฎา หั่วข้อ “การขับเคลื่อนเศรษฐกิจวัฒนธรรมด้วยฐานทรัพยากรพื้นถิ่นบนวัฒนธรรมเชื่อมโยงพุทธวิถี 4 วัด สู่พุทธประเพณีอัฐภูมิบูชา”

* ผู้นิพนธ์หลัก Email : suphakkan.chi@uru.ac.th

และเมืองกุสินาราทาบลงบนภูมิทัศน์ปัจจุบัน ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณดาราศาสตร์มาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น รวมถึงไปถึงกระบวนการขับเคลื่อนประเพณี ดำเนินงานผ่านเครือข่ายพหุภาคีที่เชื่อมโยงมิติด้านบุคลากร พื้นที่ วัตถุสัญลักษณ์ เวลา และพุทธศิลป์เข้าด้วยกัน นอกจากนี้ ยังพบความแตกต่างของการรับรู้ระหว่างกลุ่มผู้สูงอายุที่เน้นการรักษาจารีตดั้งเดิม กับกลุ่มเยาวชนที่ให้ความสำคัญกับสุนทรียภาพ ซึ่งถือเป็นการปรับตัวเพื่อให้ประเพณีกลายเป็นมรดกวัฒนธรรมที่ยังมีชีวิต

ข้อเสนอแนะจากการวิจัยคือ ภาครัฐควรปรับบทบาทเป็นผู้อำนวยความสะดวก เพื่อยกระดับประเพณีสู่เทศกาลระดับชาติ ภายใต้การจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างยั่งยืน

คำสำคัญ: ประเพณีอัฐมีบูชา, พื้นที่ศักดิ์สิทธิ์, วัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง, อุตรดิตถ์

Abstract

This research article aims to study the historical background of the Atthami Bucha tradition, along with the meaning and concept of the sacred space associated with this tradition in Thung Yang Subdistrict, Laplae District, Uttaradit Province. Previous studies have primarily focused on describing the procedural aspects of the tradition, without providing an in-depth understanding of belief practices, symbolism, and cross-generational cultural transmission, all of which are crucial mechanisms in the establishment of sacredness. Employing a qualitative research methodology, the researcher collected data through documentary research, participant observation, and in-depth interviews with three groups of key informants selected via purposive sampling. Data analysis was conducted using triangulation.

The findings reveal two key aspects. Regarding historical background, the tradition encompasses five developmental phases spanning over 80 years, reflecting a process wherein the community serves as the primary cultural agent. Regarding the meaning and concept of sacred space, it emerges from superimposing the Buddhist legend of the "Makutabandhana Chedi" and the city of Kushinagar onto the contemporary landscape, which aligns with archaeoastronomical evidence dating back to the early Ayutthaya period. Furthermore, the tradition operates through a multilateral network integrating the dimensions of personnel, space, material symbols, time, and Buddhist arts. A notable discrepancy in perception was observed between the elderly, who emphasize the preservation of traditional customs, and the youth, who prioritize aesthetics—a tension that is nonetheless understood as an adaptation process that ensures the tradition remains a living cultural heritage.

The research suggested that the government sector should shift its role to that of a facilitator in order to elevate the tradition to a national festival under the framework of sustainable cultural tourism management.

Keywords: Atthami Bucha Tradition, Sacred Space, Wat Phra Borommathat Thung Yang, Uttaradit

บทนำ

ประเพณีท้องถิ่นนับเป็นมรดกทางวัฒนธรรมที่สะท้อนอัตลักษณ์และภูมิปัญญาของชุมชน โดยมีบทบาทในการหล่อหลอมค่านิยม ความเชื่อ และความศรัทธาที่สืบทอดกันมาอย่างต่อเนื่องจากอดีตสู่ปัจจุบัน (นิพัทธ์พงศ์ พุมมา. 2568. น. 197) ซึ่งประเพณีส่วนใหญ่มีที่มาจากศาสนา เนื่องจากศาสนาช่วยให้นักขะมีแหล่งยึดถือทางจิตใจ และ

คำสั่งสอนของแต่ละศาสนา สร้างให้นักขะมีความหวังให้ชีวิตอยู่อย่างร่มเย็นเป็นสุข ประสบความสำเร็จ ตลอดจนบรรลุถึงเป้าหมายสูงสุดตามความศรัทธาในโลกหน้า (มุทิกาญจน์ จิวาลักษณ์, 2550, น. 2)

ประเพณีอัฐมีบูชา ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ เป็นหนึ่งในประเพณีสำคัญที่จัดขึ้นเพื่อรำลึกถึงวันถวายพระเพลิงพระบรมศพของพระพุทธเจ้า

(วันแรม 8 ค่ำ เดือน 6) โดยมีวัดพระบรมธาตุทุ่งยั้งเป็นศูนย์กลางแห่งพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์และการประกอบพิธีกรรมที่สืบทอดมายาวนานกว่า 80 ปี (สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุตรดิตถ์, 2561, น. 5-8) อย่างไรก็ตาม แม้จะมีการบันทึกข้อมูลเชิงประวัติศาสตร์ไว้อย่างต่อเนื่อง แต่มิติของการศึกษาในฐานะ “ปฏิบัติการทางความเชื่อ” โดยเฉพาะการใช้ “สัญญา” และการถ่ายทอด “วาทกรรมคำสอน” ผ่านการจำลองเหตุการณ์ ซึ่งมักถูกมองข้ามไปในฐานะเพียงการแสดงซ้ำทางจารีต

บทความวิจัยนี้จึงมุ่งเติมเต็มช่องว่างดังกล่าว โดยอาศัยระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ ที่เน้นการเก็บข้อมูลภาคสนามผ่านการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วมในเหตุการณ์จริง ณ พื้นที่วัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง ร่วมกับการสัมภาษณ์เชิงลึกกับกลุ่มผู้นำทางวัฒนธรรม ปราชญ์ชาวบ้าน และประชาชนผู้มีส่วนเกี่ยวข้อง ซึ่งปฏิบัติการทางความเชื่อที่เกิดขึ้น ตลอดจนกระบวนการหล่อหลอมทางวัฒนธรรมผ่านพิธีกรรม สัญญาต่าง ๆ หรือวาทกรรมคำสอนที่ถ่ายทอดมีคุณค่าในการทำความเข้าใจ ซึ่งมีประโยชน์ต่อการอนุรักษ์และการสร้างมูลค่าทางสังคมและชุมชนได้เป็นอย่างดี

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาความเป็นมาของการจัดงานประเพณีอัฐภูมิบูชา ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์
2. เพื่อศึกษาความหมายและคติความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ จากประเพณีอัฐภูมิบูชา ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

อุปกรณ์และวิธีดำเนินการวิจัย

การวิจัยครั้งนี้ใช้ระเบียบวิธีวิจัยเชิงคุณภาพ เพื่อทำความเข้าใจปฏิบัติการเชิงพื้นที่และกระบวนการสร้างความหมายของประเพณีอัฐภูมิบูชา ทำความเข้าใจประสบการณ์ และบทบาทของประเพณีนี้โดยมีรายละเอียดขั้นตอนการดำเนินงานดังนี้

ผู้ให้ข้อมูลสำคัญ ผู้วิจัยใช้วิธีการเลือกตัวอย่างแบบเจาะจง (Purposive Sampling) โดยคัดเลือกผู้ที่มีส่วนเกี่ยวข้องโดยตรงกับประเพณีอัฐภูมิบูชา แบ่งออกเป็น 3 กลุ่มหลัก ได้แก่

1. กลุ่มผู้นำและผู้สืบทอดพิธีกรรม เช่น พระสังฆาธิการ เจ้าอาวาส และปราชญ์ชาวบ้านผู้มีความรู้ด้านลำดับพิธีและพุทธตำนาน

2. กลุ่มผู้ประกอบพิธีกรรมและคณะทำงาน เช่น คณะกรรมการวัด เจ้าหน้าที่ และผู้ที่มีส่วนร่วมในการจัดทำพุทธสรีระจำลองและการจัดการพื้นที่

3. กลุ่มสมาชิกชุมชนและผู้เข้าร่วมพิธี เพื่อศึกษาประสบการณ์ มุมมอง และความศรัทธาที่เกิดขึ้นจากการมีส่วนร่วมในกิจกรรม

วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล เพื่อให้ได้ข้อมูลที่ครอบคลุมทั้งในมิติเชิงประจักษ์และเชิงสัญลักษณ์ ผู้วิจัยกำหนดวิธีการเก็บข้อมูล ดังนี้:

1. การสังเกตการณ์แบบมีส่วนร่วม ผู้วิจัยลงพื้นที่เข้าร่วมในกระบวนการจัดงานจริง แบ่งเป็น 3 ระยะ คือ ระยะเตรียมงาน ระหว่างดำเนินพิธีกรรม และหลังสิ้นสุดงาน
2. การสัมภาษณ์เชิงลึก ใช้แบบสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง และคำถามปลายเปิด เพื่อเปิดโอกาสให้ผู้ให้ข้อมูลได้สะท้อนความหมาย ความเชื่อ และการให้คุณค่าต่อพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์อย่างเป็นอิสระ
3. การศึกษาข้อมูลจากตัวบทและเอกสาร รวบรวมข้อมูลจากบันทึกของวัด เอกสารประชาสัมพันธ์จังหวัด ภาพถ่ายเก่า สื่อข่าว และงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง เพื่อสร้างกรอบแนวคิดและเปรียบเทียบข้อมูลทางประวัติศาสตร์

เครื่องมือและอุปกรณ์การวิจัย ประกอบด้วย:

1. แบบสัมภาษณ์และแบบบันทึกภาคสนาม สำหรับบันทึกข้อมูลเชิงบรรยาย และเชิงสะท้อน
2. อุปกรณ์บันทึกภาพและเสียง เพื่อจัดเก็บข้อมูลเหตุการณ์สำคัญและบทสัมภาษณ์อย่างละเอียด (โดยปฏิบัติตามจริยธรรมการวิจัยและขออนุญาตก่อนทุกครั้ง)
3. เครื่องมือวิเคราะห์พื้นที่ แผนผังวัดและภาพถ่ายทางกายภาพ เพื่อใช้วิเคราะห์การใช้พื้นที่ในฐานะปฏิบัติการทางวัฒนธรรม

การวิเคราะห์และตรวจสอบคุณภาพของข้อมูล ผู้วิจัยนำข้อมูลภาคสนามและเอกสารมาวิเคราะห์เนื้อหา โดยจัดกลุ่มข้อมูลตามประเด็น และตรวจสอบความน่าเชื่อถือของข้อมูลด้วยการตรวจสอบแบบสามเส้า เพื่อประเมินความสอดคล้องของข้อมูลจากแหล่งที่มา บุคคล และวิธีการเก็บข้อมูลที่แตกต่างกัน

ผลการวิจัย

ความเป็นมาของการจัดงานประเพณีอัฐมิมูชา ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

ข้อมูลจากการสัมภาษณ์กลุ่มผู้ให้ข้อมูลสำคัญและคณะกรรมการจัดงาน ระบุดสดคล้องกันว่า ในอดีตประเพณีอัฐมิมูชาเคยจัดขึ้น ณ วัดไผ่ล้อม (ห่างจากพื้นที่ศึกษาประมาณ 5 กิโลเมตร) เป็นระยะเวลากว่า 11 ปี โดยการริเริ่มของอดีตเจ้าอาวาสวัดไผ่ล้อม ภายหลังเมื่อท่านมรณภาพ จึงได้มีการย้ายสถานที่จัดงานมายังวัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์ ตั้งแต่ปี พ.ศ. 2479 และดำเนินการสืบเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2567) ในยุคเริ่มต้น ประเพณีนี้ถูกเรียกว่า “งานเผาพระพุทเจ้า” โดยมีอดีตเจ้าคณะตำบลทุ่งยั้งเป็นผู้ริเริ่ม ด้วยเจตนารมณ์ในการเผยแผ่พุทธธรรมคำสอนทางพระพุทธศาสนาให้ประชาชนเข้าถึงได้ง่ายผ่านรูปแบบการแสดง โดยพัฒนาการของการจัดงานสามารถแบ่งออกได้เป็น 5 ระยะ ดังนี้

ระยะที่ 1 (พ.ศ. 2479 - 2519) การประกอบพิธีกรรมในระยะแรกมุ่งเน้นการใช้วัสดุท้องถิ่น โดยสร้างพุทธสรีระจำลองด้วยฟาง ใช้ไม้จั่วสลักเป็นส่วนพระหัตถ์และพระบาท ประดิษฐานบนโครงไม้จำลองที่ทำจากไม้ ส่วนพระเมรุมาศใช้รูปแบบการตั้งเสา 4 มุมปูนดิน และประยุกต์ใช้ศิลปะพื้นบ้านอย่างการแทงหยวก ในช่วงปี พ.ศ. 2479 - 2510 พิธีกรรมจัดขึ้นภายในวิหารเป็นเวลา 8 วัน โดยมีกิจกรรมเสริม อาทิ การถวายสลากภัต และการแสดงมหรสพสมโภช ต่อมาเมื่อจำนวนผู้เข้าร่วมงานเพิ่มมากขึ้น จึงมีการย้ายสถานที่ไปยังบริเวณลานข้างศาลาการเปรียญ ในปี พ.ศ. 2511 และได้พัฒนารูปแบบการถวายพระเพลิงด้วยการใช้กลไกไฟตะไลหรือไฟลูกหนู (พ.ศ. 2512) พร้อมทั้งปรับเปลี่ยนรูปแบบการบรรยายพุทธประวัติจากการเทศนาโดยคณะสงฆ์ มาเป็นการบรรยายประกอบการแสดงโดยปราชญ์ชาวบ้าน ในปี พ.ศ. 2518

ระยะที่ 2 (พ.ศ. 2520 - 2539) ประเพณีได้รับการยกระดับภายใต้การนำของอดีตเจ้าอาวาส ร่วมกับผู้นำชุมชนในขณะนั้น ซึ่งเป็นทายาทของอดีตเจ้าเมืองทุ่งยั้ง โดยมีวิสัยทัศน์ในการผลักดันให้ตำบลทุ่งยั้งเป็นเมืองแห่งพุทธศาสนา ยุทธศาสตร์สำคัญในยุคนี้คือการดึงกลุ่มเด็กที่มีพฤติกรรมเกเรในพื้นที่เข้ามามีส่วนร่วมเป็นคณะกรรมการจัดงานอย่างเป็นทางการ เพื่อสร้างความผูกพันและขัดเกลา

ทางสังคม นอกจากนี้ยังมีการพัฒนารูปแบบพระเมรุมาศด้วยงานสลักไม้จั่วโดยช่างพื้นบ้าน และมีการเพิ่มผู้บรรยายร่วมเพื่อเสริมบรรยากาศในการถ่ายทอดตำนาน

ระยะที่ 3 (พ.ศ. 2540 - 2549) รูปแบบการจัดงานก้าวสู่การใช้เทคนิคแสง สี เสียง อย่างเต็มรูปแบบ โดยเฉพาะในปี พ.ศ. 2547 ซึ่งได้รับการบูรณาการความร่วมมือและงบประมาณจากทั้งภาคประชาชนและหน่วยงานภาครัฐในระดับอำเภอและจังหวัด ได้แก่ วัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง และจากหน่วยงานของรัฐที่หมุนเวียนสนับสนุน เช่น การท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย (ททท.) องค์การบริหารส่วนจังหวัด (อบจ.) และวัฒนธรรมจังหวัด เรื่อยมา ภายใต้การประสานงานของนายอำเภอในขณะนั้น ต่อมาในปี พ.ศ. 2548 เจ้าอาวาสรูปปัจจุบัน ได้ริเริ่มกิจกรรมการทอดผ้าห่มพระบรมธาตุ ในส่วนของพุทธสรีระจำลองได้มีการพัฒนาวัสดุอย่างต่อเนื่อง จากโครงไม้ไผ่สานบุด้วยกระดาษสู่การหล่อส่วนพระพักตร์และพระบาทด้วยปูนปลาสเตอร์ โฟมและไฟเบอร์กลาส เพื่อยกระดับมาตรฐานทางพุทธศิลป์

ระยะที่ 4 (พ.ศ. 2550 - 2556) ในระยะนี้บทบาทของชุมชนในการบริหารจัดการเริ่มลดน้อยลง เนื่องจากการจัดกิจกรรมอิงอยู่กับเงื่อนไขการสนับสนุนและตัวชี้วัดของหน่วยงานภาครัฐเป็นหลัก ลักษณะการมีส่วนร่วมเปลี่ยนไปสู่รูปแบบการเกณฑ์มวลชนจากหน่วยงานต่าง ๆ เพื่อผลิตเปลี่ยนกันเป็นเจ้าภาพกัณฑ์เทศน์

ระยะที่ 5 (พ.ศ. 2557 - ปัจจุบัน) ข้อจำกัดด้านงบประมาณในการว่าจ้างนักแสดงจากภายนอก ส่งผลให้เกิดจุดเปลี่ยนสำคัญที่เอื้อให้ชุมชนต้องกลับมาเป็นผู้แสดงหลัก เกิดกิจกรรมคู่ขนานที่เชื่อมโยงกับวิถีชุมชน อาทิ ตลาดวัฒนธรรม การประกวดสวดทำนองสรภัญญะ ประกวดระนาด และจัดโต๊ะหมู่บูชา ปรากฏการณ์สำคัญในระยะนี้คือ การที่เยาวชนคนรุ่นใหม่เริ่มตระหนักถึงคุณค่าและกลับเข้ามามีส่วนร่วมในการสืบทอดประเพณีในรูปแบบที่สอดคล้องกับบริบทสมัยใหม่ (นิพนธ์ เลิศจันทร์, นิยมพร นพศรี, ปรีชา สุขเกษม, มาลี คล้ายชม, รัก เฟื่องวัน, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 พฤษภาคม 2567)

ความหมายและคติความเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ จากประเพณี อัฐภูมิบูชา ตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์

การสร้างพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ของวัดพระบรมธาตุ ทุ่งยั้ง

พบว่า มีความซับซ้อนและลุ่มลึกทั้งในมิติทางประวัติศาสตร์ โบราณดาราศาสตร์ และคติชนวิทยา โดยแฝงอยู่ในการประดิษฐานของพระพุทธรูปองค์ประธานที่เชื่อมโยงกับภูมิสถานสำคัญทั้ง 4 แห่ง ได้แก่ วัดพระแท่นศิลาอาสน์ วัดพระยืนพุทธบาทยุคล วัดพระนอนพุทธไสยาสน์ และวัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง จากการศึกษาผ่านศาสตร์ทางโบราณดาราศาสตร์พบว่า มีการวางผังอาคารของมณฑปและวิหาร ณ วัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง ในมุมทิศ $74.3^\circ \pm 1^\circ$ ซึ่งคาดว่าถูกวางผังขึ้นราวต้นพุทธศตวรรษที่ 20-23 ในช่วงสมัยอยุธยาตอนปลาย การกำหนดแนวแกนทิศดังกล่าวมีความสอดคล้องกับปรากฏการณ์การขึ้นของดาว Sualocin ในกลุ่มดาวโลมา (Delphinus) อ้างอิงตามฤกษ์นิธิตระ (ดาวกฎ) ที่ปรากฏขึ้นจากขอบฟ้าหลังหรือขณะดวงอาทิตย์ตก ซึ่งมีนัยสำคัญเชิงสัญลักษณ์เพื่อจำลองเหตุการณ์วันถวายพระเพลิงพระพุทธรูป หรือ “วันอัฐภูมิบูชา” ตามคติความเชื่อจากพุทธศาสนิกายมหายาน ทั้งนี้ กลุ่มดาวโลมาเป็นกลุ่มดาวประจำฤกษ์ธนิษฐะ อันเป็นฤกษ์ที่ใช้สื่อถึงวันอัฐภูมิบูชาซึ่งตรงกับวันแรม 8 ค่ำ เดือนวิสาขะ อนึ่ง ในระบบโหราศาสตร์อินเดียโบราณเดิมมีดาวฤกษ์ทั้งหมด 28 ฤกษ์ โดยมีฤกษ์อภิจิต (ฤกษ์ที่ 22) แทรกอยู่ระหว่างฤกษ์อุตตราชาดและฤกษ์ศรวณะ ทว่าต่อมาได้มีการตัดฤกษ์อภิจิตออกเพื่อความสะดวกในการคำนวณ ทำให้ระบบฤกษ์ในปัจจุบันเหลือเพียง 27 ฤกษ์ ส่งผลให้ฤกษ์ธนิษฐะที่เคยเป็นฤกษ์ลำดับที่ 24 ในสมัยพุทธกาล เปลี่ยนเป็นลำดับที่ 23 ในปัจจุบัน การวางทิศทางสถาปัตยกรรมที่สอดคล้องกับหลักดาราศาสตร์เช่นนี้ ปรากฏลักษณะเทียบเคียงได้กับผังของวัดศรีชุม จังหวัดสุโขทัย ซึ่งตามจาริตแล้วผู้ที่สามารถคำนวณและวางฤกษ์ระดับนี้ได้จะต้องเป็นพราหมณ์หลวงหรือพราหมณ์จากสำนักพระราชวัง จึงอนุมานได้ว่าผู้ดำริให้สร้างวัดพระบรมธาตุทุ่งยั้งคือ กษัตริย์ (อรพิน ธิยาพัรวร, การสื่อสารส่วนบุคคล, 23 เมษายน 2568)

ทั้งนี้ยังพบว่า บรรดาพุทธสถานทั้ง 4 แห่ง ปรากฏเพียงวัดพระบรมธาตุทุ่งยั้งเท่านั้นที่มีองค์ประธานพระพุทธรูป (ในขณะที่วัดพระแท่นศิลาอาสน์ วัดพระยืน

พุทธบาทยุคล วัดพระนอนพุทธไสยาสน์ ไม่ปรากฏพระพุทธรูป) ซึ่งเปรียบเสมือนการประทับขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้าก่อนเสด็จดับขันธปรินิพพานในวันวิสาขบูชา (ขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6) โดยมีการเก็บพระพุทธรูปไว้ 7 วัน ก่อนจะประกอบพิธีถวายพระเพลิงในวันแรม 8 ค่ำ เดือน 6 นัยทั้งหมดนี้เป็นการสถาปนาให้พระบรมธาตุทุ่งยั้งเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มาอย่างน้อยตั้งแต่สมัยอยุธยา ซึ่งมีความสอดคล้องอย่างบังเอิญกับการเริ่มจัดประเพณีอัฐภูมิบูชาของชุมชนที่ดำเนินมากว่า 80 ปี โดยที่คนในพื้นที่ยุคหลังมิได้ทราบถึงข้อมูลทางโบราณดาราศาสตร์ข้างต้นมาก่อน ความสอดคล้องดังกล่าวประจักษ์ผ่านการที่ชุมชนกำหนดสมมติให้บริเวณวัดพระบรมธาตุทุ่งยั้งคือ ‘ป่าสาละ เมืองกุสินารา’ อันเป็นสถานที่เสด็จดับขันธปรินิพพาน มีการสร้างองค์พระพุทธรูปปางปรินิพพานจำลองประกอบกับการแสดงแสงสีเสียงที่นัยามบทบาทให้ชาวทุ่งยั้งเป็น ‘ชาวมัลลชนคร’ ผู้ทำหน้าที่อุปัฏฐากพระพุทธรูปและดำเนินเรื่องราวตามรอยพุทธประวัติ (พระอธิการวรกุล ธรรมทินโน, การสื่อสารส่วนบุคคล, 8 พฤษภาคม 2567)

การดำเนินการดังกล่าวเป็นการสะท้อนเรื่องราวจากพระไตรปิฎก เล่ม 10 ทีฆนิกาย มหาวรรค ข้อ 152 - 162 มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย (2539) อย่างเป็นรูปธรรม ซึ่งระบุว่าเมื่อมัลลกะษัตริย์และพุทธศาสนิกชนทราบข่าวการปรินิพพาน ต่างเกิดความทุกข์โศกเศร้าและได้ประกอบพิธีสักการะพระบรมศพด้วยการพ้อนรำ ขับร้อง ประโคมดนตรี ตกแต่งมณฑลพิธีด้วยมัลลย์ ของหอม และดาดพาดนผ้า เป็นเวลา 7 วัน ครั้นถึงวันที่ 8 มัลลกะษัตริย์ได้ดำริให้ถวายพระเพลิง ทว่าเพลิงกลับจุดไม่ติด จนกระทั่งพระมหากัสสปะ ซึ่งทราบข่าวจากการสังเกตเห็นอาชีวกเดินถือดอกมณฑารพทางเป็นร่ม (อันเป็นดอกไม้สวรรค์ที่จะร่วงหล่นเฉพาะวันสำคัญทางพุทธศาสนา) ได้เดินทางมาถึงพร้อมด้วยภิกษุสาวก 500 รูปในฐานะคณะบรมสาวกกลุ่มสุดท้าย เมื่อพระมหากัสสปะและภิกษุทั้งหมดได้ถวายบังคมแล้ว จิตกาธานก็บังเกิดเปลวเพลิงลุกโผลงขึ้นเองเป็นอัศจรรย์

สืบเนื่องจากการถวายพระเพลิง ชาวได้แพร่สะพัดไปยังเมืองต่าง ๆ ทำให้เจ้าเมืองผู้เลื่อมใสประสงค์จะอัญเชิญพระบรมสารีริกธาตุไปประดิษฐาน ณ เมืองของตน ในเบื้องต้นมัลลกะษัตริย์เมืองกุสินารามียอมส่งมอบจนเกือบเกิดสงครามแย่งชิง ทว่าโทณพราหมณ์ได้เข้ามาไกล่เกลี่ยจนตกลงกันได้ โดยแบ่งพระบรมสารีริกธาตุออกเป็น 8 ส่วน

เพื่อแจกจ่ายไปยังเมืองต่าง ๆ ได้แก่ เมืองราชคฤห์ กบิลพัสดุ์ เวสาลี อัลกัปปะ เวฐฐิปปะ รัมคาม ปาวา และกุสินารา ซึ่งพระบรมสารีริกธาตุส่วนที่ 8 นี้ ได้ถูกนำไปบรรจุไว้ใน “มกุฏพันธเจดีย์” ซึ่งเป็นการเชื่อมโยงระหว่างมกุฏพันธเจดีย์อันเป็นสถานที่ถวายพระเพลิงในพุทธประวัติ กับองค์พระบรมธาตุทุ่งยั้งในปัจจุบัน ซึ่งเป็นการบูรณาการความเชื่อเชิงจารีตเข้ากับบริบทพื้นที่ เพื่อสถาปนาให้วัดพระบรมธาตุทุ่งยั้งเป็นศูนย์กลางแห่งศรัทธาเข้ากับพุทธสถานสำคัญในอดีตได้อย่างมีนัยสำคัญ

คติและสัญลักษณ์ที่ถูกสร้างผ่านกระบวนการขับเคลื่อนประเพณีอัฐมิมบูชา

พบว่าประเพณีอัฐมิมบูชา ณ วัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง มิได้ดำรงอยู่เพียงในฐานะพิธีกรรมตามจารีต แต่มี “กระบวนการจัดการเชิงเครือข่าย” ที่เชื่อมโยงองค์ประกอบต่าง ๆ เข้าด้วยกัน 5 มิติ ดังนี้

1. มิติด้านบุคลากร เป็นกระบวนการจัดการแบบพหุภาคี กล่าวคือการจัดงานอาศัยการประสานพลังระหว่าง 3 ส่วนหลักที่ก่อให้เกิดระบบการบริหารจัดการที่ยั่งยืน ที่ประกอบด้วย

1.1 ฝ่ายบรรพชิตในฐานะศูนย์รวมอุดมการณ์โดยพระสงฆ์ทำหน้าที่เป็น “ผู้นำทางจิตวิญญาณ” และ “ผู้ธำรงนิยามความศักดิ์สิทธิ์” คือการถือว่าพระสงฆ์เป็นผู้แทนของพระพุทธเจ้า จึงเป็นที่รวมใจของชาวบ้านในการประกอบ

พิธีกรรม ซึ่งในที่นี้พระสงฆ์เป็นผู้ริเริ่มประเพณีดังกล่าว (ยาใจ กอนวงษ์, การสื่อสารส่วนบุคคล, 12 พฤษภาคม 2567)

1.2 ฝ่ายฆราวาสในฐานะผู้ขับเคลื่อนกระบวนการ โดยพัฒนาจากการริเริ่มของผู้นำที่เป็นทางการ (เช่น กำนัน, ผู้ใหญ่บ้าน, ครู) เป็นกรรมการร่วมภาคประชาชน” ที่มีการประสานงานกับหน่วยงานภาครัฐ (เช่น องค์การบริหารส่วนตำบลและวัฒนธรรมจังหวัด) ซึ่งเป็นแนวความคิดความเชื่อที่ได้รับการยอมรับโดยทั่วไป เนื่องจากบุคคลเหล่านี้เป็นบุคคลที่เป็นผู้นำชาวบ้านอย่างเป็นทางการ โดยมีบทบาทหน้าที่ในการชักชวนชาวบ้านให้ร่วมมือประกอบกิจกรรมและบุญกุศลตามประเพณีดั้งเดิม (มาลี คล้ายชม, การสื่อสารส่วนบุคคล, 20 ตุลาคม 2567)

1.3 ฝ่ายอาสาสมัครและพลังมวลชน มาจากการมีส่วนร่วมของชาวตำบลทุ่งยั้งและตำบลไผ่ล้อม มิใช่เพียงผู้ชม แต่คือ “ผู้ร่วมผลิตทางวัฒนธรรม” ผ่านการสวมนบทบาทสมมติและการบริจาคแรงกายแรงใจ นอกจากนี้ปรากฏการณ์ดังกล่าวยังขยายขอบเขตไปสู่กลุ่มนักท่องเที่ยวและพุทธศาสนิกชนจากภายนอกพื้นที่ ซึ่งปรากฏหลักฐานความศรัทธาผ่านการสำรองพื้นที่พักค้างแรม ณ ศาลาการเปรียญล่องหน้า เพื่อเข้าร่วมสังเกตการณ์และสัมผัสบรรยากาศพิธีกรรมอย่างใกล้ชิด (กัลยา มากมี, การสื่อสารส่วนบุคคล, 20 ตุลาคม 2567)

ภาพที่ 1 ผู้ที่มาร่วมงานร่วมสักการะพระบรมอัฐิด้วยการวางดอกไม้ที่พระเมรุมาศ

ที่มา : ศูนย์ประสานงานการท่องเที่ยวจังหวัดอุดรธานี. (2568). งานอัฐมิมบูชา. <https://www.facebook.com/share/p/1QXgWpWZKy/>

2. มิติด้านพื้นที่ ผู้วิจัยสังเกตพบกระบวนการที่เชื่อมโยง “สถานที่” เข้ากับ “วัสดุ-อุปกรณ์” เพื่อสร้างประสบการณ์ร่วมทางความเชื่อ ดังนี้

2.1 เจดีย์พระบรมธาตุทุ่งยั้ง ในฐานะศูนย์กลางแห่งความศักดิ์สิทธิ์และมีนัยสำคัญสูงสุดในพิธีกรรม พื้นที่นี้ถูกกำหนดให้เป็นสถูปที่ประดิษฐานพระบรมสารีริกธาตุของพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ปฏิบัติการทางวัฒนธรรมที่สำคัญคือกระบวนการทอผ้าและพิธีห่มผ้าห่มพระบรมธาตุ ซึ่งชุมชนเชื่อว่าเป็นสิริมงคลและเป็นการสั่งสมบุญกุศลอันยิ่งใหญ่ นอกจากนี้ ในขั้นตอนการแสดงบทบาทสมมติยังมีการใช้เทคนิคการชักอกรอจีจำลองขึ้นสู่ส่วนยอดของพระบรมธาตุเพื่อสื่อสัญลักษณ์ถึงการเคลื่อนย้ายของพระบรมอัฐิเข้าสู่สถูปเจดีย์อย่างเป็นรูปธรรม

2.2 ศาลาการเปรียญ ทำหน้าที่เป็นพื้นที่ประดิษฐานพระบรมศพจำลองและใช้ประกอบพิธีสวดพระอภิธรรมในช่วงเวลากลางคืน ภายในพื้นที่ประดับตกแต่งสัญลักษณ์ที่สะท้อนพุทธประวัติ 3 เหตุการณ์สำคัญ ได้แก่ การประสูติ การตรัสรู้ และการปรินิพพาน เพื่อเป็นสื่อกลางในการถ่ายทอดพุทธตำนาน ขณะที่ในช่วงเวลากลางวัน พื้นที่ดังกล่าวจะถูกปรับเปลี่ยนบทบาท ให้เป็นสถานที่สำหรับการทดสอบทักษะและความสามารถทางวิชาการและวัฒนธรรมด้านต่าง ๆ ของชุมชน

2.3 บริเวณหน้าพระวิหาร เป็นพื้นที่อเนกประสงค์ที่รองรับกิจกรรมเชิงปฏิบัติการและการจัดแสดงทางวัฒนธรรม โดยใช้เป็นสถานที่ตั้งกิ่กระตุกสำหรับการทอผ้าห่มพระบรมธาตุและจุดรับบริจาคเพื่อทำนุบำรุง

ศาสนสถาน ทั้งยังเป็นพื้นที่จัดเวทีกลางเพื่อแสดงมหรสพสมโภชควบคู่ไปกับพิธีสวดพระอภิธรรม ตลอดช่วงเวลาดังกล่าวขึ้น 15 คำ ถึงแรม 8 คำ เดือน 6 ซึ่งในบริบททางประวัติศาสตร์บอกเล่าระบุว่า เดิมพื้นที่ภายในวิหารเคยเป็นสถานที่หลักในการประดิษฐานพระบรมศพจำลองเพื่อประกอบพิธีกรรมทางศาสนา (สุนทร ทั้งมั่งมี, การสื่อสารส่วนบุคคล, 29 มิถุนายน 2567)

2.4 สนามกีฬาภายในวัด ถูกกำหนดให้เป็นพื้นที่สำหรับการจำลองพุทธประวัติ ณ ป่าสาละ เมืองกุสินารา อันเป็นสถานที่ดับขันธปรินิพพาน บริเวณกึ่งกลางพื้นที่มีการสร้างพระเมรุมาศชั่วคราวที่มีพุทธศิลป์ประณีต พร้อมสร้างบันไดสามด้านเพื่อให้พุทธศาสนิกชนสามารถประกอบพิธีสักการะและวางดอกไม้จันทน์ต่อพระบรมศพที่เคลื่อนย้ายมาจากศาลาการเปรียญ การเลือกใช้พื้นที่นี้ยังสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องพุทธตำนานท้องถิ่นที่ระบุว่า พระพุทธเจ้าเคยเสด็จมาประทับ ณ พื้นที่แห่งนี้ ซึ่งคำว่า “ยั้ง” หมายถึงการหยุดพัก อันเป็นที่มาของนาม “ทุ่งยั้ง” ที่สะท้อนถึงความผูกพันระหว่างสถานที่จริงกับตำนานทางศาสนาอย่างเหนียวแน่น

3. มิติด้านวัตถุประสงค์และทรัพยากรในการประกอบพิธีกรรม โดยในการขับเคลื่อนประเพณีอัฐภูมิบูชา ชุมชนได้บูรณาการทรัพยากรและวัสดุอุปกรณ์ต่าง ๆ เพื่อประกอบสร้างมณฑลพิธีและวัตถุประสงค์ทางความเชื่อ ซึ่งสามารถจำแนกองค์ประกอบทรัพยากรที่ใช้ในการประกอบพิธีกรรมได้ดังนี้

ภาพที่ 2 การสานองค์พระพุทธรเจ้าจำลอง
ที่มา : ญัฐพัชร มหายศนันท์, (2568).

3.1 วัสดุอุปกรณ์สำหรับการประกอบสร้างพุทธ สรีระจำลองและพระเมรุมาศ เป็นการสร้างสัญลักษณ์สูงสุดใน พิธีกรรมอศัยการผสมผสานระหว่างวัฒนธรรมชาติและวัสดุ สมัยใหม่ โดยใช้ไม้ไผ่สุกเป็นโครงสร้างหลักในการจักสาน องค์พระพุทธรูปเจ้าจำลอง ควบคู่กับการใช้โคมเพื่อการสลัก ทยละเอียดในส่วนพระเศียร พระกร และพระบาท พร้อม ทั้งประดับด้วยจิวร ในส่วนของการสร้างพระเมรุมาศและ โลงแก้ว มีการใช้ไม้อัด กระดาษแข็ง และกระดาษสีสำหรับ ฉลุลวดลายประดับตกแต่ง รวมถึงการใช้ฉัตร ผ่านประดับ และธงกระดาษพร้อมด้ามไม้ไผ่ประกอบแท่นเสียบธง ตลอดจนการเตรียมขนวนสำหรับจุดถวายพระเพลิง

3.2 ทรัพยากรในการตกแต่งมณฑลพิธีและการ จำลองพุทธประวัติ ซึ่งเป็นการแปรสภาพพื้นที่กายภาพให้ กลายเป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์ โดยอาศัยอุปกรณ์ตกแต่งที่เชื่อม โยงกับพุทธประวัติ โดยแบ่งพื้นที่หลักออกเป็นสองส่วน ได้แก่

3.2.1 ศาลาการเปรียญ ใช้สำหรับการสวด พระอภิธรรมตลอด 9 วัน มีการจัดเตรียมภาพวาดและ สัญลักษณ์จำลอง 3 เหตุการณ์สำคัญ คือ การประสูติ การตรัสรู้

(ผ่านองค์พระพุทธรูปปางสมาธิและภาพวาดต้นโพธิ์) และ การปรินิพพาน (ผ่านพระบรมศพจำลองในโลงแก้ว)

3.2.2 สนามกีฬาและประรำพิธี ใช้เป็นพื้นที่ตั้ง พระเมรุมาศกลางแจ้ง โดยฝ่ายจัดหาอุปกรณ์มีหน้าที่จัด เตรียม โต๊ะหมู่บูชา พานพุ่ม ดอกไม้ประดับ หมอนกราบ กระถางธูป เทียนขนวน ธรรมาส์สำหรับเทศนา แท่นกล่าว รายงาน ตลอดจนโต๊ะประกอบการแสดงบทบาทสมมติ ซึ่ง อุปกรณ์เหล่านี้ทำงานร่วมกันในฐานะฉากทัศน์ทาง วัฒนธรรม ที่สมบูรณ์

3.3 อุปกรณ์สำหรับการทอดผ้าห่มพระบรมธาตุ โดยคณะกรรมการฝ่ายทอดผ้าห่มพระบรมธาตุได้จัดเตรียม พื้นที่เชิงปฏิบัติการบริเวณลานหน้าพระวิหาร โดยมี “กักระตุก” และด้ายสีเหลืองสำหรับการทอดผ้า พร้อมทั้งจัด เตรียมอุปกรณ์สำหรับให้พุทธศาสนิกชนได้ลงนามบนผืนผ้า กิจกรรมนี้เปิดพื้นที่ให้อาสาสมัครที่มีทักษะเชิงช่างได้เข้ามา มีบทบาทในการถ่ายทอดความรู้และแนะนำวิธีการทอดผ้าที่ ถูกต้องแก่ผู้เข้าร่วมงาน ซึ่งถือเป็นกระบวนการสืบทอด ภูมิปัญญาผ่านการปฏิบัติจริง

ภาพที่ 3 การห่มผ้าองค์พระบรมธาตุทุ่งยั้ง
ที่มา : ณัฐพัชร มหายศนันท์, (2568).

3.4 เครื่องไทยธรรม การจัดเตรียมเครื่องบูชา กัณฑ์เทศน์สะท้อนให้เห็นถึงระบบการจัดการแบบเครือข่าย พหุภาคีอย่างชัดเจน ด้วยอาศัยการระดมทุนและ ทรัพยากรจากการเวียนเป็นเจ้าภาพตลอด 7 วัน ซึ่งเกิดจาก การประสานความร่วมมือระหว่างหน่วยงานภาครัฐ (อาทิ พาณิชนัยจังหวัด สำนักงานการค้าภายใน องค์การบริหารส่วน

ตำบลทุ่งยั้ง) สถาบันการเงิน (ธนาคารออมสิน ธนาคารเพื่อ การเกษตรและสหกรณ์การเกษตร) และกลุ่มเครือข่ายภาค ประชาชนในพื้นที่ (เช่น กลุ่มยี่สุ่นเทศ กลุ่มเกษตรเมือง และ กลุ่มเรือยศ) โดยทรัพยากรที่ใช้ประกอบด้วย เครื่องอุปโภค บริโภค ธูปเทียน และจตุปัจจัย

3.5 อุปกรณ์ที่ใช้ในการมหรสพสมโภช โดยฝ่าย จัดทามหรสพรับหน้าที่ในการอำนวยความสะดวก ซึ่งมีการ จัดเตรียมเวทีกลาง โต๊ะ และเก้าอี้ เพื่อรองรับผู้เข้าร่วมงาน ซึ่งเป็นพื้นที่ในด้านการสร้างความบันเทิง อันเป็น องค์ประกอบที่ช่วยดึงดูดความสนใจและสร้างความครึกครื้น ให้แก่งานบุญประเพณี

4. มิติด้านเวลา ซึ่งในการประกอบพิธีกรรม อัญมัญบูชาตั้งอยู่บนฐานคติความเชื่อทางพุทธประวัติ โดย จำลองลำดับเหตุการณ์สำคัญนับแต่พระพุทธเจ้าเสด็จ ดับขันธปรินิพพานในวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 6 ซึ่งถือเป็น จุดเริ่มต้นของการบำเพ็ญกุศลสวดพระอภิธรรมต่อเนื่องเป็น เวลา 7 คืน เพื่อเปิดโอกาสให้พุทธศาสนิกชนได้แสดงความ กตัญญูตถะเวทและรำลึกถึงพระมหากรุณาธิคุณ จนกระทั่ง เข้าสู่คืนสุดท้ายซึ่งตรงกับวันแรม 8 ค่ำ เดือน 6 อันเป็นวัน อัญมัญบูชา ชุมชนจึงร่วมกันประกอบพิธีถวายพระเพลิง พระบรมศพจำลองอย่างยิ่งใหญ่ เพื่อสืบสานพุทธประเพณี และสะท้อนความเชื่อมโยงระหว่างมิติด้านเวลาในพุทธกาล กับวิถีปฏิบัติของชุมชนในปัจจุบัน

5. มิติด้านพุทธศิลป์และการพยากรณ์ กล่าวคือ ชาวตำบลทุ่งยังจะรวมตัวกันใช้ทักษะด้านงานช่างจักสานนำ ไม้ไผ่สุกมาสร้างสรรค์องค์พระพุทธรูปเจ้าตามมหาปฐกษณะ โดยประยุกต์เข้ากับภูมิปัญญาท้องถิ่นผ่านการกำหนดขนาด

ที่มีนัยสำคัญเชิงตัวเลข ได้แก่ การสร้างองค์พระให้มีความ ยาว 9 คอก และมีเส้นผ่านศูนย์กลางบริเวณสะโพกและพระ อูระ 99 เซนติเมตร เนื่องจากถือว่าเลข 9 เป็นเลขมงคล (ชวลิต คำเพ็ง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 29 มิถุนายน 2567) นอกจากนี้ยังมีการใช้ดอกจำนวน 80 เส้นในการจักสาน ซึ่ง สอดคล้องกับพระชนมายุเมื่อครั้งเสด็จดับขันธปรินิพพาน (ช่อนกลิ่น พุ่มทอง, การสื่อสารส่วนบุคคล, 10 พฤษภาคม 2567) เอกลักษณะเฉพาะตัวของคุณค่าช่างพื้นบ้านที่อาศัย การทำงานร่วมกันของคนในชุมชนในลักษณะการแยกส่วน ประกอบพระวรกายเพื่อดำเนินการจัดสร้าง ส่งผลให้เกิด ความผันแปรของสัดส่วนระหว่างพระเศียรและพระวรกาย ที่แตกต่างกันไปในแต่ละปี ซึ่งความแตกต่างทางกายภาพที่ เกิดขึ้นนี้ได้ถูกเปลี่ยนผ่านให้กลายเป็นเครื่องมือในการ พยากรณ์ความเป็นอยู่และสภาวะเศรษฐกิจของชุมชนใน รอบปี กล่าวคือ กรณีที่พุทธลักษณะมีสัดส่วนพระเศียรใหญ่ กว่าพระวรกาย จะถูกตีความถึงสภาวะความซบพอมของ พระวรกาย ซึ่งส่งผลต่อการพยากรณ์ว่าในปีนั้นข้าวปลา อาหาร จะไม่บริบูรณ์ และกรณีที่พุทธลักษณะมีสัดส่วน พระเศียรเล็กกว่าพระวรกาย จะสะท้อนถึงพระวรกายที่มี ความสมบูรณ์ ซึ่งสื่อถึงคำพยากรณ์ว่าข้าวปลาอาหารในปีนั้น จะมีความอุดมสมบูรณ์ (พระอธิการวรกุล ธมมทินโน, การ สื่อสารส่วนบุคคล, 8 พฤษภาคม 2567)

ภาพที่ 4 ด้านหน้าเป็นองค์พระพุทธรูปเจ้าจำลอง ด้านหลังเป็นโลงแก้วจำลอง 2

ที่มา : ญัฐพัชร มหายศนันท์, (2568).

ปรากฏการณ์สำคัญที่สะท้อนผลลัพธ์จากกระบวนการผลิตทางวัฒนธรรมคือ ความแตกต่างของการรับรู้และให้คุณค่าต่อพิธีกรรมระหว่างกลุ่มคนต่างวัย ซึ่งกลุ่มผู้สูงอายุและผู้นำชุมชนมุ่งเน้นความสำคัญไปที่การรักษาจารีตประเพณี เพื่อธำรงรักษาเอกลักษณ์ของชุมชนตามคติความเชื่อดั้งเดิม ที่ใช้กระบวนการถ่ายทอดประเพณีเป็น

เครื่องมือในการสั่งสอนไปยังกลุ่มเด็กและเยาวชนที่สนใจกับกิจกรรมเชิงสุนทรีย์และการแสดงมหรสพ ซึ่งเป็นการปรับสมดุลระหว่าง “การรักษาแก่นแท้ของความเชื่อ” กับ “การปรับตัวตามรสนิยมสมัยใหม่” เพื่อให้ประเพณีอัฐภูมิบูชายังคงทำหน้าที่ทางสังคม และสามารถสืบสานอัตลักษณ์ท้องถิ่นให้ดำรงอยู่ท่ามกลางบริบทของความเปลี่ยนแปลงต่อไปได้

ภาพที่ 5 พระจิตกาธานของพระพุทธเจ้าที่ประดิษฐานในโลงแก้วภายในพระเมรุมาศระเบิดขึ้นเอง 2

ที่มา : ศูนย์ประสานงานการท่องเที่ยวจังหวัดอุดรธานี. (2568). งานอัฐภูมิบูชา. <https://www.facebook.com/share/p/1QXgWpWZKy/>

ดังนั้น จึงกล่าวสรุปได้ว่า ประเพณีอัฐภูมิบูชามีได้เป็นเพียงพิธีกรรมของชุมชนที่ยึดโยงอยู่กับหสความเชื่อทางพระพุทธศาสนาอันเป็นเครื่องยึดเหนี่ยวจิตใจของชาวตำบลทุ่งยั้งและไผ่ล้อมเท่านั้น แต่จากพลังศรัทธาและการประสานความร่วมมืออย่างเข้มแข็งกับหน่วยงานภาคีเครือข่าย ได้ส่งผลให้ประเพณีดังกล่าวได้รับการพัฒนาและยกระดับสถานะขึ้นเป็น “งานประเพณีระดับจังหวัด” ที่ได้รับการสนับสนุนทรัพยากรและการประชาสัมพันธ์ผ่านสื่อสารมวลชนอย่างต่อเนื่องทุกปี

นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาถึงทิศทางและศักยภาพในการพัฒนา คณะกรรมการดำเนินงานและผู้นำชุมชนมีวิสัยทัศน์และแนวทางที่จะผลักดันประเพณีอัฐภูมิบูชา ณ วัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง ให้ก้าวสู่การเป็น “งานเทศกาลระดับชาติ” เนื่องจากเป็นอัตลักษณ์ทางวัฒนธรรมที่โดดเด่น ซึ่งถึงแม้ในประเทศไทยจะมีพื้นที่จัดงานในสถานที่อื่น แต่ก็ไม่ต่อเนื่องยาวนานเช่นนี้

ทั้งนี้ แนวทางในการขับเคลื่อนสู่ระดับชาติจำเป็นต้องอาศัยการบูรณาการเชิงนโยบายร่วมกับหน่วยงานส่วนกลาง (อาทิ กระทรวงวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย) เพื่อยกระดับการบริหารจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม อย่างเป็นระบบ ซึ่งแนวทางดังกล่าวนอกจากจะช่วยสร้างมูลค่าเพิ่มทางเศรษฐกิจ บนฐานของทุนทางวัฒนธรรมชุมชนแล้ว ยังเป็นการขยายผลการสืบสานมรดกภูมิปัญญาของท้องถิ่นให้กลายเป็นหมุดหมายสำคัญทางศาสนาและวัฒนธรรมของประเทศอย่างยั่งยืนต่อไป

สรุปและอภิปรายผล

สรุปผลการวิจัย

ประเพณีอัฐภูมิบูชามีพัฒนาการต่อเนื่องยาวนานกว่า 80 ปี โดยมีจุดเริ่มต้นจากวัดไผ่ล้อมก่อนย้ายมายังวัดพระบรมธาตุทุ่งยั้งใน พ.ศ. 2479 พัฒนาการของประเพณีสามารถแบ่งได้ 5 ระยะ สะท้อนถึงการเปลี่ยนแปลง

ตั้งแต่อดีตที่ชั่วอดีตอันไกล การบูรณาการร่วมกับหน่วยงานภาครัฐที่นำไปสู่การใช้แสงสีเสียงเต็มรูปแบบจนกระทั่งปัจจุบัน ชุมชนได้กลับมาเป็นผู้ขับเคลื่อนหลักอย่างเข้มแข็ง

พื้นที่วัดพระบรมธาตุทุ่งยั้งถูกสถาปนาให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์มาตั้งแต่สมัยอยุธยาตอนต้น (พุทธศตวรรษที่ 20 - 23) ซึ่งสอดคล้องกับหลักฐานทางโบราณดาราศาสตร์ในการวางแผนสถาปัตยกรรม อันเป็นฤกษ์ที่สื่อถึงวันอัฐมีบูชา การจัดงานประเพณีในปัจจุบันเป็นการสอดคล้องกับรหัสทางวัฒนธรรมในอดีตอย่างน่าอัศจรรย์ ผ่านการสมมติพื้นที่ให้เป็น “ป่าสาละ เมืองกุสินารา” และซ้อนทับความหมายของ “มกุฏพันธเจดีย์” ลงบนพระบรมธาตุทุ่งยั้ง ประเพณีถูกขับเคลื่อนผ่าน “กระบวนการจัดการเชิงเครือข่ายพหุภาคี” ที่เชื่อมโยงมิติต่าง ๆ เข้าด้วยกัน ได้แก่ มิติด้านบุคลากร (คณะสงฆ์ ภาครัฐ และอาสาสมัครชุมชน) มิติด้านพื้นที่ (การแปรสภาพศาลาการเปรียญและสนามกีฬาให้เป็นพื้นที่ศักดิ์สิทธิ์) มิติด้านเวลา (การจำลองห้วงเวลา 7 วันหลังพุทธปรินิพพาน) และ มิติด้านพุทธศิลป์และการพยากรณ์ (การบูรณาการงานช่างจักสานเข้ากับคติการทำนายความอุดมสมบูรณ์ของพืชพันธุ์ธัญญาหารผ่านสัดส่วนของพุทธสรีระจำลอง)

อภิปรายผลการวิจัย

ความโดดเด่นของประเพณีอัฐมีบูชา ณ วัดพระบรมธาตุทุ่งยั้ง คือการตอกย้ำถึงความสัมพันธ์ระหว่าง “พื้นที่กายภาพ” และ “พื้นที่ทางความเชื่อ” อย่างเป็นระบบ ทั้งข้อมูลทางโบราณดาราศาสตร์ยังสะท้อนให้เห็นว่าพื้นที่นี้ถูกกำหนดให้เป็นมณฑลศักดิ์สิทธิ์สำหรับพิธีอัฐมีบูชามาตั้งแต่สมัยอยุธยา การที่ชุมชนในยุคหลังสามารถรื้อฟื้นและประกอบสร้างพิธีกรรมที่สอดคล้องกับเจตนารมณ์ดั้งเดิมโดยบังเอิญนั้น อภิปรายได้ว่า “รหัสทางวัฒนธรรม” ที่ผ่านการจำลองเรื่องราวจากมหาปรินิพพานสูตรลงบนภูมิทัศน์ปัจจุบัน ส่งผลให้วัดพระบรมธาตุทุ่งยั้งมิใช่เพียงฉากหลังของการจัดงาน แต่เป็น “ศูนย์กลางแห่งศรัทธา” ที่เชื่อมโยงอดีตและปัจจุบันเข้าด้วยกันอย่างสมบูรณ์

ปรากฏการณ์ความแตกต่างในการรับรู้คุณค่าของประเพณีระหว่างผู้สูงอายุที่มุ่งเน้นการรักษาจารีต กับกลุ่มเยาวชนที่สนใจสุนทรียภาพและการแสดงแสงสีเสียง อภิปรายได้ว่า การที่ประเพณีเปิดพื้นที่ให้คนรุ่นใหม่ได้สัมผัสความตื่นตาตื่นใจ เป็นกุศโลบายสำคัญที่ทำให้ประเพณี

อัฐมีบูชาทำหน้าที่ขัดเกลาทางสังคมและเชื่อมร้อยคนในชุมชนทุ่งยั้ง - ไผ่ล้อมได้อย่างยั่งยืน

พัฒนาการของประเพณีจากอดีตจนปัจจุบันชี้ให้เห็นถึงความเข้มแข็งของระบบการจัดการแบบพหุภาคี ซึ่งส่งผลให้ประเพณีอัฐมีบูชาก้าวขึ้นเป็น “งานประเพณีระดับจังหวัด” อย่างไรก็ตาม ข้อค้นพบสะท้อนให้เห็นว่างานดังกล่าวมีศักยภาพเพียงพอที่จะยกระดับสู่ “งานเทศกาลระดับชาติ” เนื่องจากความโดดเด่นของอัตลักษณ์ที่ไม่สามารถหาชมได้ทั่วไป การจะบรรลุวิสัยทัศน์นี้ได้ ภาครัฐและหน่วยงานส่วนกลาง เช่น กระทรวงวัฒนธรรม และการท่องเที่ยวแห่งประเทศไทย จะมีบทบาทอย่างสูง โดยการส่งเสริมการจัดการการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรมอย่างเป็นระบบ การบูรณาการนโยบายระดับชาติเข้ากับทุนทางวัฒนธรรมของชุมชน จะไม่เพียงช่วยสร้างความเติบโตทางเศรษฐกิจ แต่ยังเป็นการประกาศเกียรติภูมิของมรดกภูมิปัญญาท้องถิ่นให้เป็นที่ประจักษ์ในระดับสากลสืบไป

ข้อเสนอแนะ

1. ส่งเสริมการวิจัยเชิงสหวิทยาการ ควรสนับสนุนการศึกษาประเพณีอัฐมีบูชาในมิติที่หลากหลายมากขึ้น ไม่จำกัดเพียงแค่ประวัติศาสตร์หรือคติความเชื่อ แต่ควรรวมถึงสาขาวิชาอื่น ๆ เช่น มานุษยวิทยา เพื่อทำความเข้าใจถึงบทบาทของ “ผู้กระทำการ” ในชุมชน ภูมิศาสตร์วัฒนธรรม เพื่อวิเคราะห์ความสัมพันธ์ระหว่างพิธีกรรมกับภูมิทัศน์ทางกายภาพ และ นิเวศวิทยาวัฒนธรรม เพื่อศึกษาความสัมพันธ์ของพิธีกรรมกับทรัพยากรธรรมชาติในพื้นที่
2. ควรวิเคราะห์ผลกระทบทางเศรษฐกิจที่เกิดขึ้นจริง และเสนอแนะนโยบายที่ส่งเสริมการพัฒนาเศรษฐกิจชุมชนอย่างยั่งยืน โดยคำนึงถึงผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและวัฒนธรรมท้องถิ่น
3. ควรวิเคราะห์” การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมที่เกิดจากการจัดงานประเพณีอัฐมีบูชา มุมมองจากคนรุ่นใหม่และผู้สูงอายุ” พร้อมทั้งเสนอแนะนโยบายเพื่อส่งเสริมความเข้าใจและความร่วมมือระหว่างคนต่างวัยในการอนุรักษ์ประเพณี
4. ควรศึกษาว่าประเทศไทยสามารถเรียนรู้และปรับปรุงการจัดการงานประเพณีอัฐมีบูชา ได้จากประสบการณ์ของประเทศอื่น ๆ ที่มีประเพณีทางศาสนาคล้ายคลึงกันอย่างไร โดยมุ่งเน้นที่การพัฒนาศักยภาพการท่องเที่ยวเชิงวัฒนธรรม

เอกสารอ้างอิง

- นิพัทธ์พงศ์ พุมมา. (2568). *เมืองทุ่งยั้งศรีพนมมาศ*. การพิมพ์ดอกทศคอม.
- มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย. (2539). *พระไตรปิฎกภาษาไทย ฉบับมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย เล่ม 10 พระสูตรตันตปิฎก ทีฆนิกาย มหาวรรค*. โรงพิมพ์มหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- มุกทิภาณูจน์ จิวาลักษณ์. (2550). *ประเพณีอัฐมีบูชาพิธีกรรมเพื่อการสืบทอด : กรณีศึกษาตำบลทุ่งยั้ง อำเภอลับแล จังหวัดอุตรดิตถ์*. คณะมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยราชภัฏอุตรดิตถ์.
- สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุตรดิตถ์. (2561). *รายงานประจำปี: กิจกรรมส่งเสริมวัฒนธรรมประเพณีท้องถิ่น*. สำนักงานวัฒนธรรมจังหวัดอุตรดิตถ์.
- ศูนย์ประสานงานการท่องเที่ยวจังหวัดอุตรดิตถ์. (2568). *งานอัฐมีบูชา*. ศูนย์ประสานงานการท่องเที่ยวจังหวัดอุตรดิตถ์.
<https://www.facebook.com/share/p/1QXgWpWZKy>